

О.В. Безпала

к.геогр.н., ст. викладач. ВП НУБіП України «Ніжинський агротехнічний інститут»

Olha Bezpala

PhD (Geographical), Separated subdivision of NULES of Ukraine «Nizhin Agrotechnical Institute»

ORCID iD: 0000-0002-6129-9320

Ю. І. Сологуб

к.геогр.н., доцент. Національний університет харчових технологій

Yurij Sologub

PhD (Geographical), Associate professor, National University of Food Technologies

ORCID iD: 0000-0002-6965-5887

Демографічний чинник формування трудового потенціалу Чернігівської області **Demographic factor in the formation of labor potential of Chernihiv region**

Анотація. У статті проведено аналіз основних демографічних чинників, котрі мають вплив на формування трудового потенціалу регіону. Встановлено, що до вказаних факторів відносять чисельність населення, природний рух населення, його статевовікову структуру, міграційні процеси в регіоні та тривалість життя.

Негативні демографічні тенденції в Чернігівській області спровоковані в основному умовами проживання, недостатньо розвинутою соціальною інфраструктурою, відсутністю роботи у більшості населених пунктів. Скорочення чисельності населення відбувається як серед міських, так і серед сільських жителів. Значні темпи скорочення сільських жителів відбувається за рахунок від'ємного природного приросту та негативних міграційних процесів.

Нааявний трудовий потенціал погіршується не лише якісно у зв'язку з відсутністю перспектив оптимального працевлаштування серед молодого населення, але й кількісно у зв'язку з від'ємним демографічним балансом.

Сприяє негативним тенденціям у поступовому зменшенні населення області і механічний рух населення. В регіоні еміграція перевищує імміграцію. Загальний економічний стан країни та області, зокрема, змушує все більшу частину населення іммігрувати у пошуках роботи та кращих умов життя, не лише до суміжних регіонів, а й сусідніх держав.

Негативні демографічні фактори стимулюють процес старіння населення області, що також дуже негативно впливає на трудовий потенціал регіону.

Abstract. The article analyzes the main demographic factors that affect the formation of labor potential in the region. It is determined that these factors include population size, natural population movement, its sex and age structure, migration processes in the region and life expectancy.

The population decline of the region, which began at the end of the last century, is due to both direct and indirect factors.

Negative demographic trends in the Chernihiv region are provoked mainly by living conditions, underdeveloped social infrastructure, lack of work in most settlements. Population decline is occurring among both urban and rural residents. Significant rates of rural decline are due to negative natural growth and negative migration processes.

The existing labor potential is deteriorating not only qualitatively due to the lack of prospects for optimal employment among young people, but also quantitatively due to the negative demographic balance.

Contributes to the negative trends in the gradual decrease of the population of the region and the mechanical movement of the population. In the region, emigration exceeds immigration. The

general economic situation of the country and the region, in particular, is forcing an increasing part of the population to immigrate in search of work and better living conditions, not only to neighboring regions, but also to neighboring countries.

The consequences of such processes are negative trends in the age structure of the population. The population of Chernihiv region is one of the oldest in Ukraine. The share of the elderly in the total population of the region is one of the highest in the country, which is mainly due to a significant excess of the number of deaths over the number of births. Negative demographic factors stimulate the aging process of the population of the region, which also has a very negative impact on the labor potential of the region.

Reproduction of the labor potential of the region is possible only by improving the basic demographic indicators and regulating migration, which is associated with measures of socio-economic, administrative, legal nature at the national level.

Ключові слова: демографія, трудовий потенціал, фактор, Чернігівська область.

Keywords: demography, labor potential, factor, Chernihiv region.

Постановка проблеми. Демографічний чинник відіграє одну з найважливіших ролей ефективного розвитку держави. Демографічні показники розвитку працездатного населення визначають стан і формування трудового потенціалу, який у свою чергу впливає на величину сукупного національного доходу. Кризова ситуація, яка останнім часом спостерігається у основних демографічних показниках Чернігівської області призводять до масштабних втрат трудового потенціалу, що проявляються зараз і будуть характерними для майбутнього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями впливу демографічної ситуації та на формування трудового потенціалу регіону присвячені наукові праці Аксьонової С.Ю., Антонюк В.П., Богині Д.П., Васильчук Н.О., Дирбавки О.Р., Лібанової Е.М., Олійник Т.І., Ульяновко О.В., та інших науковців.

Постановка завдання. Здійснити аналіз демографічних чинників формування трудового потенціалу регіону, на прикладі Чернігівської області.

Виклад основного матеріалу. До демографічних чинників, що впливають на формування трудового потенціалу відносяться кількість населення, рівень народжуваності та смертності, статевовікова структура, тривалість життя, міграція населення [1].

Суперечливі демографічні процеси в країні не можуть не впливати на демографічну ситуацію у Чернігівській області.

Зауважимо, що Чернігівська область є однією з найбільших областей України, її площа — 31,9 тис. км², що становить 5,3 % території України. За площею Чернігівщина посідає 2-е місце серед областей. Але на 1 січня 2021 року у Чернігівській області постійно проживали 966737 осіб, тобто за кількістю населення область посідає 22-е місце. Частка Чернігівської області у загальній кількості постійного населення України становить 2,3%.

Скорочення чисельності населення на Чернігівщині почалося з 1966 року. Інтенсивне зменшення спостерігалось у 2005 році (на 19,3 тис. осіб), з 2009 року середньорічний темп скорочення населення склав 12 тис. осіб (Рис.1).

Це пов'язано перш за все з умовами проживання, недостатньо розвиненою соціальною інфраструктурою, відсутністю роботи у більшості населених пунктів, тощо. Таким чином, наявний трудовий потенціал погіршується не лише якісно у зв'язку з відсутністю можливості до навчання та самовдосконалення, але й кількісно у зв'язку зі зменшенням населення.

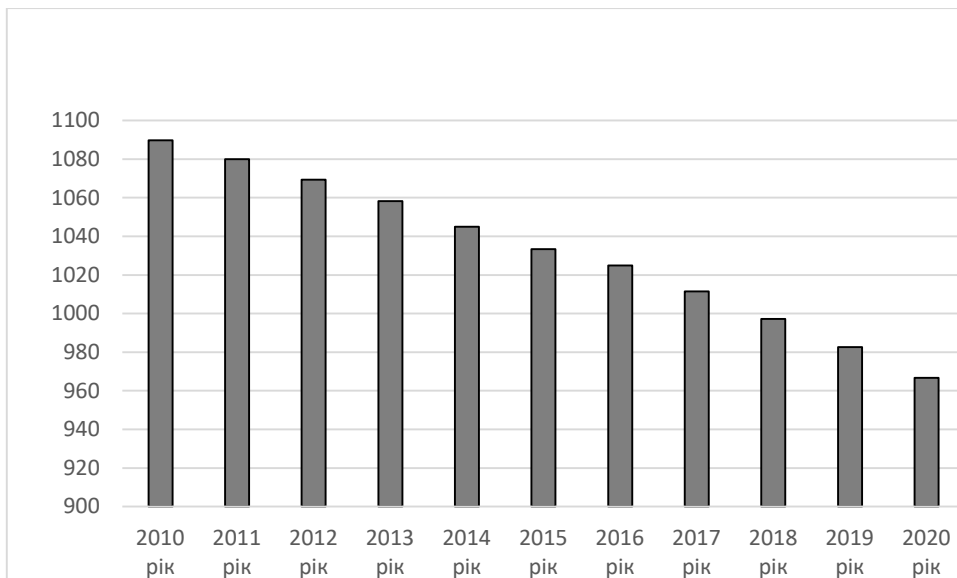

Рис.1. Чисельність постійного населення Чернігівської області, тис.осіб

Зменшення чисельності населення відбувається як серед міських, так і серед сільських жителів. Значні темпи скорочення сільських жителів відбувається за рахунок від'ємного природного приросту та від'ємних показників міграції. На початок 2021 року 34,2% населення області становили сільські жителі (Рис.2).

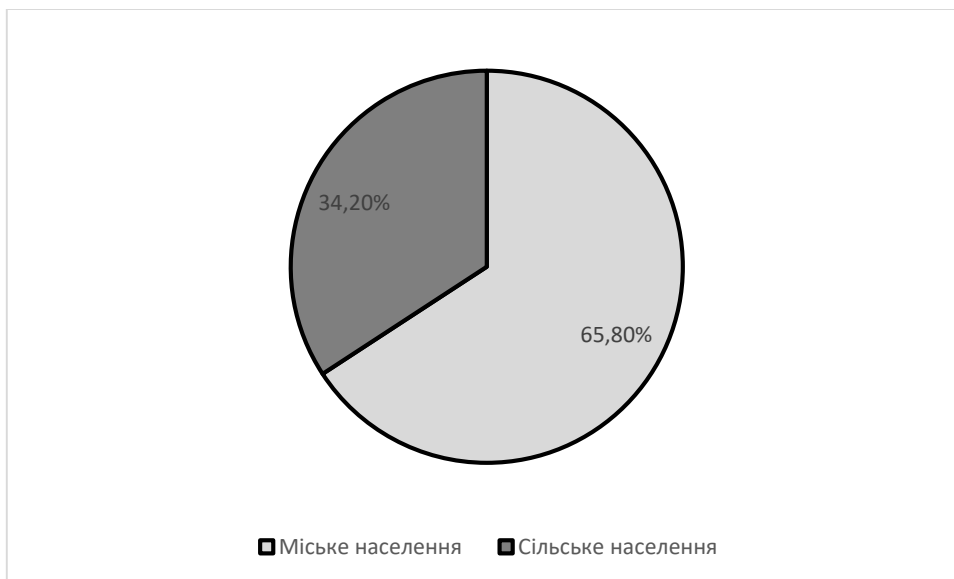

Рис.2. Частка міського та сільського населення від загальної кількості, %

Аналіз загального коефіцієнту міграційного приросту Чернігівської області свідчить про постійний відтік населення з регіону.

Вирішальними факторами відтоку населення із сільської місцевості у міські поселення та за кордон є негативні мотиваційні очікування у сфері трудових доходів сільських жителів, якісний розрив у розвитку сфери обслуговування, нерозвиненість соціально-житлової інфраструктури у сільських поселеннях, критичний стан загальноосвітніх навчальних закладів, відсутність професійно-технічних закладів навчання та лікувально-профілактичних закладів.

Варто додати, що у сучасних умовах формування і становлення нової економічної системи очевидним є те, що сільське господарство потребує кардинальних реформ. Старі форми власності (державна і кооперативна) вже не можуть більш ефективно забезпечувати необхідною продукцією населення. Почали з'являтися нові форми власності, такі як приватні

та фермерські господарства. В області діє близько 1139 сільськогосподарських підприємств, 58,1% яких склали фермерські господарства, 25,3% — господарські товариства, 11%— приватні підприємства.

Частка економічно активного населення області зайнятого у сільському господарстві впродовж коливається у межах 12% [2].

Значний вплив на формування та розвиток сільського господарства мають особливості розселення населення. У Чернігівській області можна виділити не лише групу, але й своєрідний “пояс” районів котрі характеризуються вищим за середні значення та високим рівнем розвитку міської системи розселення.

Так, до Корюківсько-Сосницької групи відносяться безпосередньо Корюківська та Сосницька територіальні громади, котрі відзначаються вищим за середній рівнем розвитку міської системи розселення.

Основою для “поясу” виступають такі міста області як Чернігів, Ніжин та Прилуки, однойменні територіальні громади, центрами яких вони виступають, характеризуються високим рівнем розвитку міської розселенської системи. Решта територіальних громад що входять до “поясу” є приналежними до групи з рівнем розвитку вищим за середній (Ріпкинська, Срібнянська, Талалаївська).

В області налічується чотири територіальні громади із середнім розвитком міської системи розселення - Куликівська, Коропська, Борзнянська та Бобровицька; сім із розвитком міської системи розселення нижчим за середній – Носівська, Семенівська, Новгород-Сіверська, Сновська, Ічнянська, Козелецька та Городнянська; а також три з низьким рівнем розвитку – Менська, Варвинська та Бахмацька.

Такий малюнок територіального розосередження можна пояснити особливостями розміщення об’єктів основної соціально-економічної діяльності населення області, а також, похідною від цього – специфікою формування та розвитку існуючої транспортної сітки, що мало позитивну дію на темпи й напрямки розвитку основних міських утворень області.

Максимальним значенням густоти міської поселенської мережі відзначаються Срібнянська територіальна громада Чернігівщини, хоча показники частки та густоти міського населення в ній не є високими.

Це можна пояснити лише незначною людністю міських поселень на їх територіях і специфічним співвідношенням їх кількості та площі територіальної громади.

Високі показники густоти міської поселенської мережі є характерними для Ріпкинської, Чернігівської, Менської, Бахмацької, Ічнянської та Прилуцької територіальної громади регіону. Варто зауважити, що в Чернігівській області високою комплексною концентрацією міського населення характеризуються Чернігівська, Козелецька та Бахмацька об’єднані територіальні громади.

У цілому ситуації, що стосуються територіальної приналежності частки міського населення, його густоти, густоти міської поселенської мережі є досить схожими, що говорить про наявність чітко виражених “урбанізаційних зон” на території регіону.

До вказаних “зон” можна віднести Чернігівсько-Ніжинську та Прилуцьку.

Зосередження населення у містах є важливим фактором формування приміської спеціалізації сільського господарства. Такий тип спеціалізації сільського господарства мають міста Чернігів, Ніжин та Прилуки.

Загострення демографічної ситуації у сільських поселеннях відбувається через низку чинників, основними серед яких можна виділити наступні: значний спад сільськогосподарського виробництва, відсутність престижності та привабливості праці у сільськогосподарській галузі, низькі закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію, важкі умови праці, недостатній розвиток інфраструктури, зниження доходів населення, закриття мережі підприємств соціальної інфраструктури, низький рівень соціального забезпечення населення сільської місцевості. Як наслідок складаються несприятливі умови для розвитку трудового потенціалу сільського господарства регіону[2].

Протягом багатьох років спостерігаються загрозові тенденції у природному русі населення. З початку 90-х років показники смертності істотно перевищують показники народжуваності. Упродовж 2020 року на Чернігівщині померло на 13594 осіб більше, ніж народилось. Слід відмітити, що на Чернігівщині смертність втричі перевищує народжуваність. У 2020 році коефіцієнт народжуваності становив 6‰ (загальнодержавний був 7,8‰), а коефіцієнт смертності був 19,8 ‰ (загальнодержавний складав 15,9‰) (Рис.3).

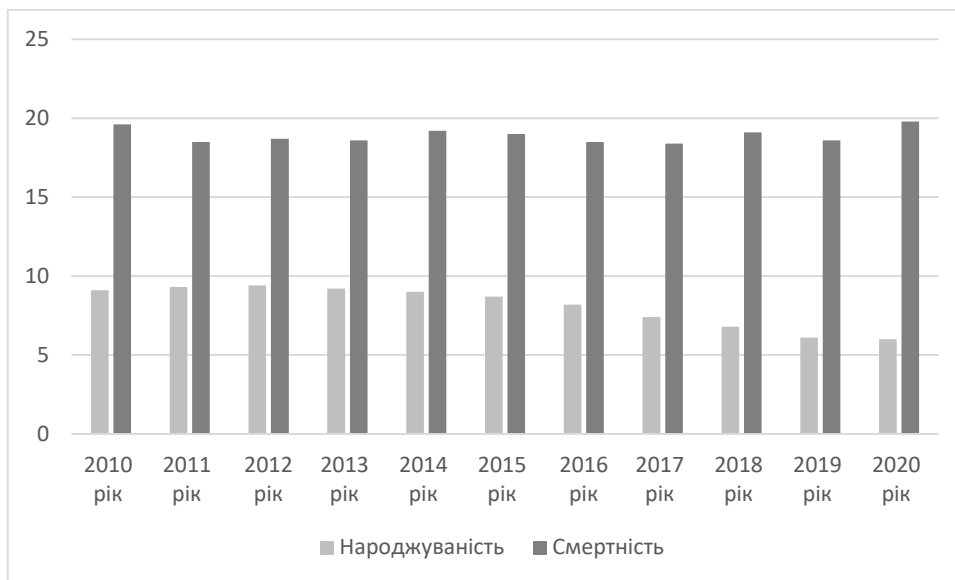

Рис.3. Природний рух населення (на 1000 наявного населення)

Основними причинами смертності населення за даними Головного управління статистики у Чернігівській області у січні-серпні 2021 року стали хвороби системи кровообігу (69,7%), новоутворення (9,1%), COVID-19 (6,9%) (Табл.1., Рис.4) [3].

Таблиця 1

Кількість померлих за причинами смерті у січні-серпні 2021 року

Усього, осіб	13512	% від загальної кількості
Клас I. Деякі інфекційні та паразитарні хвороби	96	0,71048
з них		
туберкульоз	45	0,333037
хвороба, зумовлена вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ)	34	0,251628
Клас II. Новоутворення	1234	9,132623
з них злоякісні	1222	9,043813
Клас III. Хвороби крові й кровотворних органів та окремі порушення із залученням імунного механізму	8	0,059207
Клас IV. Ендокринні хвороби, розлади харчування та порушення обміну речовин	68	0,503256
з них цукровий діабет	66	0,488455
Клас V. Розлади психіки та поведінки	67	0,495856
з них розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю	65	0,481054
Клас VI. Хвороби нервової системи	94	0,695678
Клас IX. Хвороби системи кровообігу	9420	69,71581
з них		
ішемічна хвороба серця	7823	57,89668
алкогольна кардіоміопатія	47	0,347839

Продовження таблиці 1

цереброваскулярні хвороби	1189	8,799586
Клас X. Хвороби органів дихання	317	2,346063
з них грип і пневмонія	227	1,679988
Клас XI. Хвороби органів травлення	422	3,12315
з них алкогольна хвороба печінки	33	0,244227
Клас XII. Хвороби шкіри та підшкірної клітковини	8	0,059207
Клас XIII. Хвороби кістково-м'язової системи та сполучної тканини	8	0,059207
Клас XIV. Хвороби сечостатевої системи	39	0,288632
Клас XV. Вагітність, пологи та післяпологовий період	2	0,014802
Клас XVI. Окремі стани, що виникають у перинатальному періоді	14	0,103612
Клас XVII. Природжені вади розвитку, деформації та хромосомні аномалії	12	0,08881
Клас XVIII. Симптоми, ознаки та відхилення від норми, що виявлені при клінічних і лабораторних дослідженнях, не класифіковані в інших рубриках	154	1,139728
Клас XX. Зовнішні причини смерті	621	4,595915
з них		
транспортні нещасні випадки	65	0,481054
випадкове утоплення та занурення у воду	48	0,35524
нещасні випадки, спричинені дією диму, вогню та полум'я	73	0,540261
випадкове отруєння, спричинене отруйними речовинами (крім алкоголю)	13	0,096211
випадкове отруєння та дія алкоголю	45	0,333037
навмисне самоушкодження	136	0,170219
наслідки нападу з метою убивства чи нанесення ушкодження	23	0,170219
Клас XXII. Коди для особливих цілей	928	6,867969
COVID-19, вірус ідентифікований	907	6,712552
COVID-19, вірус неідентифікований	21	0,155417

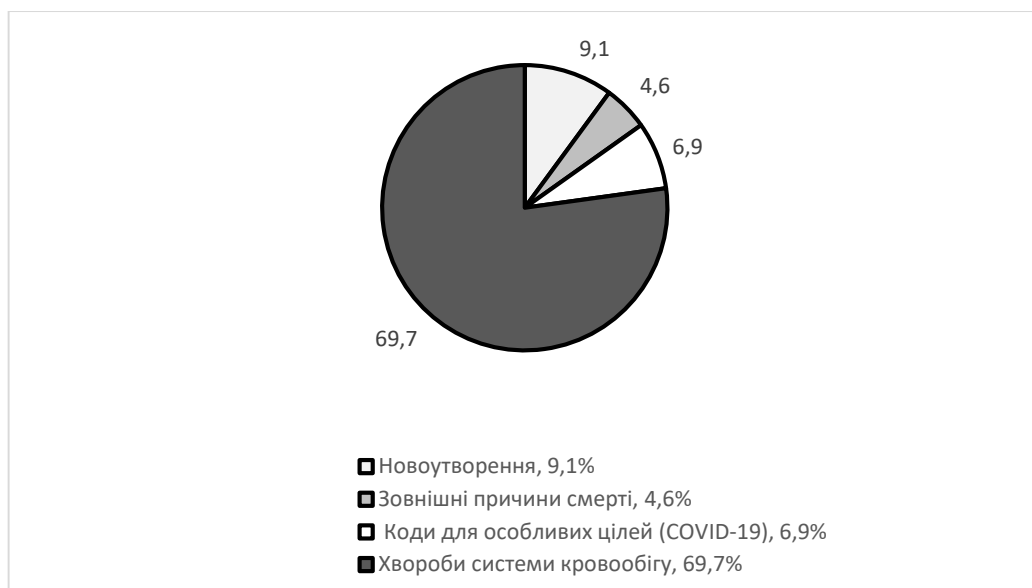

Рис. 4. Кількість померлих за причинами смерті у січні–серпні 2021 року

Додає негативних тенденцій у щорічному зменшенні населення і механічний рух населення. З початку 90-х років в області еміграція перевищує іміграцію. Загальний економічний стан країни та області, зокрема, змушує все більшу частину населення виїжджати у пошуках роботи та кращих умов життя. Упродовж 2020 року вибуло з області на 1996 осіб більше, ніж прибуло (Рис.5).

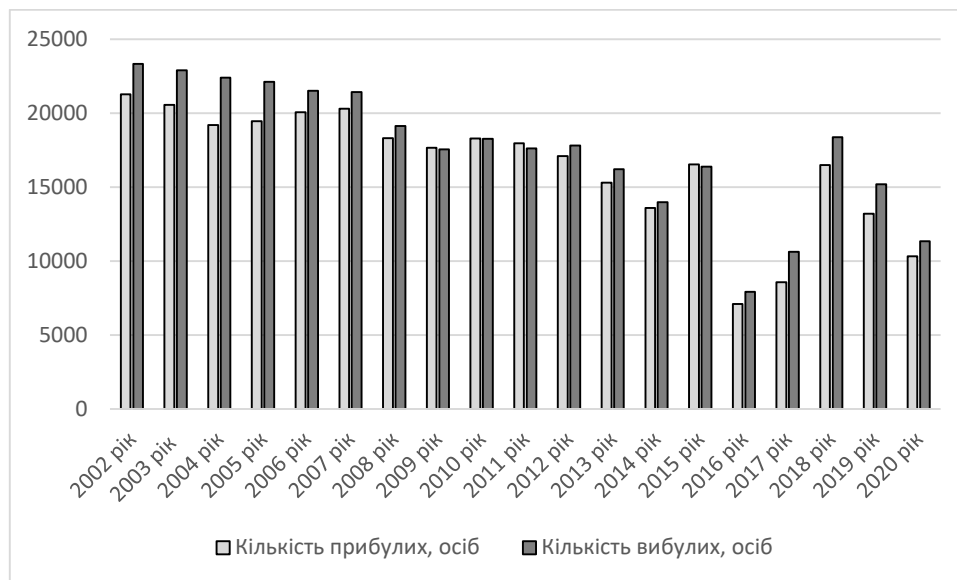

Рис.5. Міграційний рух населення у 2010-2020 роках

Наслідками таких процесів є негативні тенденції у віковій структурі населення. Населення Чернігівщини одне з найстаріших в Україні. Частка осіб у віці 65 років і старше в загальній чисельності населення області є однією з найвищих у країні й складає 27,3% (в Україні – 17,1%). Середній вік жителів області становить 44 роки (в Україні – 42 роки) [3].

Очевидно, що відбувається процес старіння населення регіону. Згідно шкали оцінки процесу старіння ООН, регіони, в яких особи у віці 65 років і старше складають 7% та більше від загальної чисельності населення, вважається населенням з переважанням пенсійного віку. Для більш детального аналізу рівня демографічного старіння населення використовується шкала польського демографа Россета. Згідно цієї шкали, якщо частка осіб у віці 60 років і старше складає 18% і більше до всього населення, то створюється надзвичайно високий рівень осіб пенсійного віку у загальній чисельності населення.

Очевидно, що даний показник для Чернігівської області складає більше 27% . Дану ситуацію можна охарактеризувати як початок процесу вимирання сільських мешканців. Тому постає невідкладна потреба відродження сільських територій через розроблення чіткої програми дій держави.

Таким чином, скорочення кількості сільського населення відбувається внаслідок зменшення чисельності осіб у віці молодшому за працездатний. При цьому зростає абсолютна та відносна чисельність пенсіонерів, у результаті чого відбувається старіння сільського населення та зростає демографічне навантаження на працездатне населення [2].

Старіння населення є одним із найтривожніших симптомів погіршення демографічних умов його відтворення, оскільки призводить до збільшення демографічного навантаження на працездатних, до певних труднощів у формуванні трудових ресурсного потенціалу та забезпеченні господарства робочою силою (Рис.6).

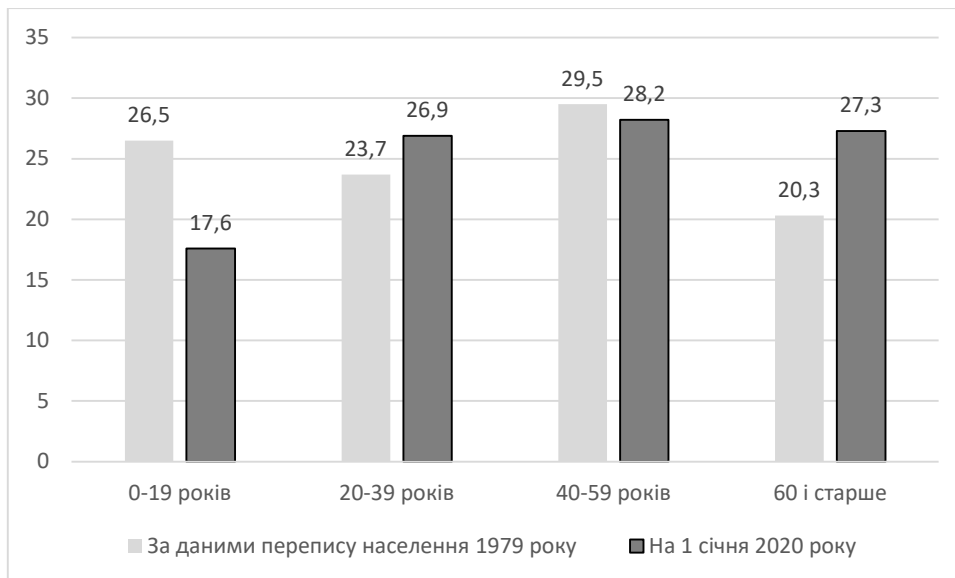

Рис. 6. Частка окремих вікових груп у загальній кількості населення

На 1 січня 2020 року в Чернігівській області проживали 535,8 тис. жінок (54,5% від загальної чисельності населення) та 447 тис. чоловіків (45,5%). Чоловіки молодші за жінок, середній вік яких становив 40 років, жінок – 47 років. Жінки живуть довше, ніж чоловіки: середня очікувана тривалість життя при народженні для жінок – 76 років, для чоловіків – 65 років.

Більшу кількість жінок над чоловіками можна пояснити і впливом історичних факторів та втратою чоловічого населення в наслідок війн та репресій.

Серед чоловіків також спостерігається більша схильність до шкідливих звичок, а саме паління, вживання алкоголю, малорухливого способу життя, що призводять до захворюваності та підвищення смертності серед чоловічого населення області [4].

Висновки. Зменшення чисельності населення області, що почалося наприкінці минулого століття, зумовлене як прямими, так і непрямими чинниками. Перевищення чисельності померлих над чисельністю народжених пов'язано переважно з низькою народжуваністю та старінням населення, негативне сальдо міграції не створюють перспективної оцінки для чисельності населення, зрушень його статево-вікової структури та формування трудового потенціалу. Тому відтворення та розвиток трудового потенціалу можливе лише за рахунок покращення стану основних демографічних показників та регулювання міграції, що у свою чергу пов'язане з низкою заходів соціально-економічного, адміністративного, управлінсько-технологічного, правового характеру на державному та регіональному рівнях.

Список літератури

1. Антонюк В.П. Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку. Донецьк: НАН України, Інститут економіки промисловості, 2007. 348 с.
2. Безпала О.В., Сологуб Ю.І. Демографічна ситуація як один із аспектів формування трудового потенціалу сільського господарства Чернігівської області. *Молодий вчений*. 2017. №9. С. 34-37.
3. Головне управління статистики у Чернігівській області. Населення та міграція. URL: <https://www.chernigivstat.gov.ua/statdani/Demog/index.php> (дата звернення: 15.11.2021).
4. Головне управління статистики у Чернігівській області. Чернігівщина – очима статистики. URL: http://www.chernigivstat.gov.ua/new/Chernigiv_2020.pdf (дата звернення: 15.11.2021).

References

1. Antoniuk, V.P. (2007), *Formuvannia ta vykorystannia liuds'koho kapitalu v Ukraini: sotsial'no-ekonomichna otsinka ta zabezpechennia rozvytku* [Formation and use of human capital in Ukraine: socio-economic assessment and development], National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Industrial Economics, Donetsk, Ukraine.
2. Bezpala, O.V. and Sologub, Y.I. (2017), “Demographic situation as one of the aspects of Chernihiv region agriculture labor potential formation”, *Molodyj vchenyj* , vol. 9, pp. 34-37.
3. The official site of Main Department of Statistics in Chernihiv region (2021), “Population and migration”, available at: <https://www.chernigivstat.gov.ua/statdani/Demog/index.php>, (Accessed 15 November 2021).
4. The official site of Main Department of Statistics in Chernihiv region (2021), “Chernihiv region - through the eyes of statistics”, available at: http://www.chernigivstat.gov.ua/new/Chernihiv_2020.pdf, (Accessed 15 November 2021).